

Arvi Tavastile peaks see raamat küll meeldima

Anti Saar. Sõnaraamat. Tartu: Kolm Elu, 2022. 149 lk.

1960. aastate Prantsusmaal esile kerkinud eksperimentaalse OULIPO liikumise juhtfiguuri Georges Pereci suurromaani järelsõnas kirjutab Anti Saar, et „kirjelduste ning pajatuste kergus ja sundimatus viib mõttele, et ehk on kirjutaja enesele reegli andnud selleks, et oma loomingulist vabadust veelgi suurendada, et ülendada oma vabadus teatavaks tunnetatud paratamatuseks. Teisisõnu: Perek pole vaba valima, mida või kuidas kirjutada, kuna tema vabadus on tugevam: ta on vaba ka valikutest, valikukohustusest kui sellisest.”¹ Mõttekäik meenutab kangesti tõlkijat, kes pikkamisi sammub ja kelle vabadus aval-

dub rangelt ette antud tekstitrajektoril. Paar lehekülge hiljem laiendab Saar sise-
mise vabaduse tõukepunkti: „[---] on ju üldteada tõde, et head vabavärssi kirjutada on raskem kui riimluulet; et kirjand sünnib kergemini etteantud kui „vabaks” jäetud teemal; ning et isegi rääkida seda, mida sülg suhu toob, pole kaugeltki nii lihtne, kui kõnekäänd arvata laseb.”² Reegel tingimata ei piira ega kammitse, vaid võimaldab, lubab, vabastab, paneb aluse kirjelduste ja pajatuste kergusele.

Muist Anti Saare „Sõnaraamatu” vabastavatest reeglitest sõnastatakse raamatu hakatuses: „Sõnaraamatu 123 sissekannet on koostatud kümne seansi jooksul, millest igaüks vältas kümmekond päeva. Tekstide kirjutamine allus rangetele reeglitele. Iga päev kindlal kellaajal saatis sõnaandja autorile ühe vabalt valitud (nimi)sõna, mille kohta autor kirjutas 15 minuti jooksul kõik, mis talle esimesena pähe tuli. [---] Tagantjärele tohtis korrigeerida ainult trükivigu ja väiksemaid keelelisi apsakaid.” (Lk 5) Arvestades, et

¹ A. Saar, Georges Pereci raamatusse raamitud elu. – G. Perek, Elu, kasutusjuhend. Tlk A. Saar. Tallinn: Varrak, 2012, lk 599.

² Samas, lk 600–601.

kõik „Sõnaraamatu” tekstid meenutavad proosaluulepalasid, võib nii sisulisi kui ka vormilisi sõnastamata reegleid olla teisel veel terve hulk.

Iga ilukirjanduslik teos põhineb – kas või varasemat eitades – žanrikonventsioonidel, ajapikku kujunenud reeglitel. Kreeklastel näiteks puuduski termin kunsti ja käsitöö eristamiseks: poeesia kujutab aristotellikus tähenduses käsitööd, *poiesis*’t ehk millegi valmistegemist. On hulk nõudeid, tööriistakast ja *voilà* – ongi belletristika! Paljud kirjanikud seavad endale aja- ja/või ruumipiirangud, aga enamasti hoiatakse need enda teada. Dovlatov vist kirjutas kuidagi nõnda, et iga sõna lauses algas erineva tähega, Kross kirjutas iga päev vähemalt ühe lehekülje. Kõigele lisaks leidub Midaseid, kes toimetajaid ligi ei taha lasta – kõik, mis sülg suhu toob, muutub puhtaks kullaks.

Teine lugu on selgesõnaliselt määratletud para- või metatekstidega, mis kitsendavad ja seeläbi ka avardavad tähendusvälju, äärmisel juhul vabandavad välja kunstilise taseme, annavad vastutuse ära. Reegel muutub tähtsamaks kui (ilu)kirjanduslik sügavus. Reeglid võivad lämmatada, muutuda kurnavaks. Kas keegi teab, millest Perec ilma *e*-tähta kirjutas? Ja no mida te topite neid A4 pabereid näituse seinale, laske teisel enesel kõnele! See on kontseptuaalse või situatsioonistliku kunsti lõputu vaidlusküsimus. Nagu nähtub „Sõnaraamatu” retseptisioonist, siis eksplitsiitselt sõnastatud kontseptisioonil on harukordselt ligitõmbav jõud: põhjalikult on arutletud raamatu kui kontseptuaalse akti eripära ja olemuse üle, aga tekste endid pole lähemalt vaadeldud.

„Sõnaraamatu” reeglid näikse esmapilgul vastanduvat ilukirjanduse tuumale – määratletud on ajaraam, loobutud on vastutusest valida teema, samuti õigusest tekstiga edaspidi tööd teha. Nende tingimuste võlu seisneb asjaolus, et me

kõik oleme samalaadse olukorraga kokku puutunud. Kui mitte hiljem, siis vähemasti koolipingis, kus selline dünaamika – õpetaja määrab teema, õpilasel on aega nt 15 minutit kultusteose valmisvõtmiseks – on jõe eluline paratamatus. Koolis on tegu aga pedagoogilise protsessi või vähemasti selle imiteerimisega: eesmärk on õpilase areng. Anti Saar mu meelest selles raamatus ei arene, ta valdab alazanri juba algusest peale. Olgugi et sissekanded pärinevad aastatest 2014–2022, murrangut teose vältel aset ei leia. Lähemal vaatlusel võib leida siiski rõhuasetuste muutusi: näiteks süveneb vahepeal isiklik mõõde.

Saare suutlikkus kirjutada sedavõrd pika (pea kümme aastat) ja sedavõrd lühikesee (veerandtund) aja vältel stabiilselt kõrgel tasemel on muljetavaldav. Sestap oleks täiesti võimalik mängida ignoranti, pigistada silm kinni ja lugeda „Sõnaraamatu” n-õ puhtalt lehelt. Säärasel juhul võiksid tekkida seosed mitme sarnaselt struktureeritud teosega, kus lühiproosalad avavad mõnd sõna, mõistet. Esimese hooga meenuvad Hando Runneli „Mööök ja peegel” ja „Värahingede kriiksumist kuulnud”, Mati Undi argimütoloogiad või, ma ei tea, kas või Hasso Krulli „Tänapäeva askees”, Janar Ala „Ekraanirituaalid” ja Roland Barthes’i „Armudiskursuse fragmendid”, mis peagi ilmub Saare tõlkes eesti keeles. Selline lugemisviis jätab kahe silma vahele aga raamatu soovi olla kontseptuaalne – paratekst on naelutatud sissepääsuvärvale.

Mida „Sõnaraamatu” paratekst võimaldab? Näiteks sedastada filosoofiliselt laetud tõdemusi, kartmata, et mõttekäikudel on liigkõrge pretensioon. Või võtta laia fookusega ühiskonnakriitiline hoiak. Nii võrsub lapsepõlvemälestusest mõtisklus majanduskasvu üle: „Hulk aastaid on möödunud, ent majandusel kui sellisel on minu jaoks ikka pisut selline lootusetu ja viinaaurune hõng. Kas majanduskasvu

doktriinil on üldse õigustusi peale selle, et maailma rahvastik kasvab?” (Lk 13) „Sõnaraamatule” on omane muhe, paiguti irooniline, aga läbivalt eluterve hoiak. Kohati hakkab kõnelemise viis meenutama Alvar Loogi barokseid olustikukirjeldusi. Paratekst võimaldab seeläbi kõrvutada argiste seikadega traagilisi teemasid. Kohkusin suisa, kui hakkasin kokku lugema, kui paljudele süngetele ajaloosündmustele Saar osutab. Näiteks küüditamine („Siber”) ja Estonia hukk. Viimane toob Saarele meelde mälestuse bussipeatusest ja seejärel hoopis kopamees Pauli, kes napsusena traktori Emajõe põhja ajas („Visiir”). Ikkagi humoorikas kõverpeegel.

Seoseid Pereci kirjutamislaadiga on Saarel omajagu. See ilmneb kas või prantsuse kultuuri n-ö sinatamises. Üksnes frankofiil võib kirja panna laused, nagu „Pikki tunde olen ma veetnud Tartu Kunstimuuseumi viltuse maja teise korruse keskmises saalis sealset mosaiikpõrandat imetledes” (Lk 70). Nagu Perc, üritab ka Saar paberit, mille ühel poolel tähistaja ja teisel tähistatav, pöörata Möbiuse leheks, temagi polemiseerib lingvistilise tähistamise võimalikkuse üle, temagi jaoks on kirjutamine viis pääseda keele rasketest ahelatest. „Sõnaraamatus” materialiseeritakse sõnu, aga neid ei üritata tähendusest vabastada: sõnad on küll pelgad asjad, aga neist ehitatakse üles ühe looja mõttemaailm.

Ühesõnaga, võrreldes teiste Saare teostega tingib paratekst „Sõnaraamatu” tugeva autobiograafilisuse – esimesed tekstid ilmusidki päevikurubriigis. Saare hõllanduslik pilk tõukub sageli lapsepõlve-seikadest, noorusajajuhtumitest. Ta oleks nagu psühholoogi kabinetis perekonnapilti joonistav rõõmus laps, kelle šedöövrilt võib välja lugeda nii mõndagi. Raamatu jutustaja näib kandvat Anti Saarega sama aadressi, temagi on „suur tööinimene”, „veendunud modernist”, „maapoiss”, nagu

selgub raamatust. Selgub seegi, et jutustajat iseloomustab paranoiline kirk väikeste ja eripäraste objektide vastu (nt vapsikupes). Ta on ehitusmees, sest ainult ehitusmees võiks alustada luuletust lausega: „Au insenerile, kes mõtles välja need pisikesest splindist või silmusest avatavad kilukarbid” (Lk 37). Leidub tekste, kus kasutatakse traditsioonilise autobiograafia poetikat: „Sel teemal on ülikooli aegu ka palju nalja saanud. Enam-vähem ülepäeviti einestasime jõukate õppelaenuritena vastavatud Aasia restoranis Tsink Plekk Pang – kogu trenditeadlik noorsugu käis seal toona nuudleid luristamas ja reedeõhtuti *house*’i kuumamas.” (Lk 61) Tegu on ühe põlvkonna elutunnetusega, raamatuga, mis toob olevikku mitmekümne aasta vältel kogetu.

Enamik osutustest on tuntud olukorrad, sündmused, seigid, objektid („Viimne reliikvia”, Nossovi Totu ja Reinla Pātu jne), mis põimitakse keerukama poeetilise-lingvistilise-semiootilise kihistusega. Kui aastavahetusel presidendi kõne järel ei lastud riigihümni, siis paneb see Saare mõtlema: „Või on inimesi, kes tõesti hümnid aastavahetusel harduses ootavad, kelle jaoks on selle ärajäämine sama suur krahhi nagu bussi kõrvaldamine liinilt, mis peaks neid hommikul tööle viima? Ma ei tea.” Edasi liigub ta aga iseenda juurde: „Ma ei suuda nii sümbolisel tasandil mõelda ega tunda. Olen ma sellepärast metslane? Vaevalt küll, sest põlisrahvastega võrreldes on meil sümbolsest kodeeritud kombeid palju vähem. Mis ma siis olen? Aga mis ma olen?” (Lk 42)

Lastekirjanikule kohaselt on autor tundlikult teadlik aadressaadist. Näiteks palas „Tramburai” kirjeldatakse tavapäraselt pidu, mis peaks looma tugeva ühisosa kõikide nooruses Tartu pidudel käinutega. Tähelepanuväärne, kuidas üldine, stereotüüpne vaheldub konkreetsega, kui detailitundlik on Saare jutustamise ja kirjeldamise oskus: „Harilikult saab praktiseerida

võrkeeli. Mitmetist suhtumist tekitavad inimesed, kes paljastavad tantsides ülakeha; alakeha paljastamine põhjustab hari-likult halvakspanu. Keegi rõõgib laulda ja sunnitakse vait. Keegi pihib rõdul. Koer kardab ja on paku läinud. Esineb pool-avalikku seksi. Andrus oksendab topsi. Harilikult saalib ringi mõni tüdruk, kes ripub kordamööda kõigi kokkutulnute kaelas ja sisendab neile, kui suur rõõm on tal neid tunda. Juhtub, et mõni puru- kaine inimene jääb lõpuni ja ei ärata teistes pisimatki pahameelt! Väga harva meenu- tatakse lapsepõlve. [---] Järgmisel pärast- lõunal minnakse valesti kirjutatud sildiga prantsuse kohvikusse Hilise Ärkaja hom- mikusöögile.” (Lk 14)

„Sõnaraamatu” võlu ilmneb iseäranis siis, kui käsitleda jutustajat kirjandus- tegelasena, kes on pandud piirsituatsiooni, ning elada kaasa tegelase rännakutele, mõelda kõigele kui teadvusevoole. Nii muutuvad kõige olulisemaks üleminekud ühelt osutuselt teisele. Saar laotab nimelt kõikvõimalikud ajad ja nähtused ühele tasapinnale. Sageli kulgeb trajektoor mine- vikust olevikku, sealt üldisesse ajatusse ja tagasi minevikku, objektist isikliku või ühiskondlikuni – justkui iga mõtte või osutuse asemel võiks olla mis tahes teine, aga samal ajal on tegu ainuvõimaliku väl- jendusega.

Saare assotsiatsioonipõhise liikumise avamiseks toon juhusliku näite raamatu algusest: „Aed”. Kuna eelmine tekst paja- tab triipudest, siis seostub ka aed kõige- pealt triipudega, edasi pakutakse välja aia eri tüübid, seejärel liigutakse aia ja piiride erinevuse juurde, siis aia ja aiataguse erine- vuse määratlemisse. Selgub, et aias kasvab muru, aga aia taga kastehein. Kastehein toob meelde Koidula „Kodu”, mis tekitab omakorda mõtte, et lapsed jooksevad hei-

nas „miskipärast just põlvili, nagu oleks neil jalad põlvist saadik maha võetud. Nii- moodi kontidel on raske joosta.” (Lk 9) Siis jõutakse tupikusse, alustatakse uut tee- mat: õunapuud. Pärast õunapuid meenub jutustajale aiamaatika, meenub Vladislav Koržetsi „Aed”. Lõpuks jõutakse isikliku tasandini: „Millalgi tundsin selle lauluga, nende sõnadega ääretut lähedust. Nüüd nii väga enam mitte, vist õnneks.” (Lk 9) Sageli jutustatakse aga lihtsalt mõnest huvitavast seigast või mõttest, avatakse mõnd fenomeni uudest küljest, vahel on sissepääsuvärvaks teemakäsitlusse hoopis ekfraas („Pilt”).

Ennekõike kulgeb „Sõnaraamat” ter- minite ja mõistete, tähistaja ja tähista- tava vahelises pingeväljas. Autor on siiski semiootik ja tõlkija. Anti Saar näitab meile sõna ennast, selle kõla, kuju, laotab lugeja ette erisugused subjektiivselt laetud tähend- dustrid, homonüümiapõhised keerd- käigud. Sageli algab tekst just etümoloo- giast, sõna kõlast või kujust, vahel püsib kogu tekst tähistajatasandil. Vahel koh- tab humoorikaid seoseid, vahelepõikeid, mis tuttavad Saare lasteraamatutestki (nt „Nina”). Aga see kõik pole niisama tilu- lili, vaid tõsine küsimus. „Minulgi on tekstuur, ja on tekst, mida ma kasvatan, üritades ikka, et süü ilusti nähtavale jääks. Süü on tähendus pluss liigendus, seman- tika ja süntaks, ilma nendeta tekstuuri ei moodustuks.” (Lk 52) Ja veel: „Ilus, jah, ilus on uskuda sõnade kõlasse, eladagi vaid selle nimel, töötada välja päris isiklik sõna- vara, milles surmatunnil saaks asjakoha- selt hüvasti jätta” (lk 47). Sellega on vististi seletatud ka arvustuse pealkiri. Ah soo, huvitav oleks teada, mida kirjutaks Saar 15 minutiga sõnast *liiderlik*.

JOOSEP SUSI